

עלון שבועי נחלת שדה

חידושים וביאורים
על סידור התפילה

מאת מחבר סדרת הספרים "נחלת שדה" על התורה והמועדים

תגובות/הערות/דרשות והרצאות ניתן לפנות לטלפון – 050-4145482,
ניתן לקבל את העלון במייל etayba1@gmail.com

הנושא: הנותן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה

בעבודת השי"ת, ואף אם ח"ו נשמתו נמוכה ואינו עושה כראוי את רצונו יתברך יתחזק להתעלות עוד ועוד בעבודת ה'.

ב. בעצם חיוב לברך ברכה זו כתב בערוך השולחן (סי' מו סק"ג) וז"ל: מפני שאסור ליהנות מן העוה"ז בלא ברכה וכל ברכות השחר הם הנאה לאדם, ועיקר הנאת האדם הוא ביום שיש אורה ועושה כל חפציו, לפיכך צריך לברך על זה. עכ"ל.
ונראה לתת טעם להנאה שיש לאדם מהיום שמאיר, על פי מעשה שהיה עם התנא רבי מאיר כמובא במדרש (בר"ר צב, ו): מעשה היה בארץ הדרום מפונדקי אחד, שהיה קם בכל לילה ולבש את בגדיו, ואמר להם לאורחים שהיו שם, קומו וצאו לדרככם, ואל תפחדו מהליסטים כי אני מלווה אתכם, והיו יוצאים והליסטים קידמו את פניהם וגזלו מהם כל רכושם, ואחר כך חזרו לפונדק כדי להתחלק ברכוש עם הפונדקי.

פעם אחת הלך רבי מאיר ונתארח שם באותו פונדק, קם הפונדקי בלילה ולבש את בגדיו, אמר לו לרבי מאיר: עמוד צא לדרכך כי אני מלווה אותך. אמר לו רבי מאיר: יש לי אח ואני יושב ומחכה לו, אמר לו הפונדקי: ואיפה הוא? אמר לו רבי מאיר: בבית הכנסת.

אמר לו הפונדקי: ומה שמו ואני אלך לקרוא לו. אמר לו רבי מאיר: כי טוב. כל אותו לילה הלך אותו פונדקי וצעק על פתח בית הכנסת, כי טוב, כי טוב, ולא ענה לו שום אדם. בבקר קם רבי מאיר והכין את חמורו כדי ללכת אל דרכו, אמר לו אותו פונדקי: איה הוא אותו אחיך שאמרתי? אמר לו רבי מאיר: הרי הוא כבר בא (בראשית א', ד) "וירא אלהים את האור כי טוב". ולכאורה צריך להבין מדוע רבי מאיר אמר לאותו פונדקי שאחיו "כי טוב" מחכה לו בבית הכנסת?

אלא אור השמש מועיל לעסוק בתורה מתוך הרחבת הדעת, כמבואר בעירובין (סה). אמרי ליה לרבי יצרא: מחדדן שמעתך, אמר להו: דיממי גינהו. ע"כ. והיינו שעוסק בתורה ביום ולכן שמועותיו מחודדים. לכן רבי מאיר השיב שמחה הוא לאחיו כי טוב היינו לאור יום, בבית הכנסת כיון שעל ידי כך יוכל לעסוק בתורה היטב.

וידוע שבשירת הנבראים מבטא כל אחד ואחד את מהותו סגולתו וייחודו, שירת התרנגול מגלה לנו את מהותו ופנימיותו, וזו היא שירתו: בשעה שבא הקב"ה אצל הצדיקים בגן עדן, זולפין כל אילני גן עדן בשמים ומרגנים ומשבחים, ואז גם התרנגול מתעורר ומשבח, בקול ראשון אומר: "שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, מי זה מלך הכבוד ה' עוז וגבור ה' גבור מלחמה". בקול שני אומר: "שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, מי הוא זה מלך הכבוד ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה". בקול שלישי אומר: "עמדו צדיקים ועסקו בתורה כדי שיהיה שכרכם כפול לעולם הבא וכו'".

נמצא, כי בנוסח הברכה אשר מגלה לנו את מעלת היום ללימוד התורה מזכירים את תרנגול אשר מעורר את האדם לנצל את זמנו ללימוד התורה ולהצליח בה.

עוד יש לפרש בדרך זו, מובא במסכת חגיגה (יב): אמר רבי אלעזר, אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון, אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שנסתכל הקדוש ברוך הוא בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו. ולמי גנזו? לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר "וירא אלהים את האור כי טוב", ואין טוב אלא צדיק שנאמר "אמרו צדיק כי טוב", כיון שראה אור שגנזו לצדיקים שמח שנאמר "אור צדיקים ישמח". ע"כ. והיינו, האור הגנוז נקרא "כי טוב", ומובא במדרש (בר"ר יז, ה) "נובלת אורה של מעלה לגלגל חמה". כלומר, השמש אינו אור

א.

מקור ברכה זו הוא בדברי הגמרא בברכות (ס): כי שמע קול תרנגולא לימא, ברוך אשר נתן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה.

וכתב הרא"ש לבאר ברכה זו וז"ל: הלב נקרא שכוי בלשון המקרא דכתיב "מי נתן לשכוי בינה", והלב הוא המבין, וע"י הבינה אדם מבחין בין יום ובין לילה. ומפני שתרגול מבין ג"כ ובערבי קורין לתרנגול שכוי, התקינו ברכה זו לאומרה בשמיעת קול התרנגול. עכ"ל.

נמצא כי המילה "שכוי" יש לה שתי משמעויות האחת על לבו של האדם והשנייה על התרנגול הנקרא שכוי. ויש לפרש, שכתב בספה"ק שפת אמת (פרשת ראה, תרל"ג): ...הבחירה ביד האדם לבחור טוב או רע. ואמר אא"ז מ"ר ז"ל שע"ז מברכין הנותן לשכוי בינה. ע"כ. והיינו, הבוחר בדרך הטובה והישרה, זוכה שעבורו "שכוי" מתפרש על לב האדם שיודע להבחין בין יום וביים לילה, בין הדרך הטובה לדרך שאינה טובה, שונה הדבר אצל האדם שנגרר אחר תאוותיו שהוא נקרא "שכוי" – תרנגול, שכן התרנגול מסמל את אותם הנגררים אחר תאוותיהם, כמו שמצינו בברכות (כב): שלא יהו תלמידי חכמים מצויים אצל נשותיהם כתרנגולים. ע"כ.

ובתוספת לדברים, בהגהות דמשק אליעזר (מהג' ר' אליעזר ליפמן פרינס מאמשרדס הנדפס בסוף אוצר התפלות) כתב וז"ל: בדה"ה ברוך אשר נתן לשכוי בינה, נלע"ד, אשר ברכה זו מיוסדת זכר לעבודת בית המקדש תובב"א, כאשר העבודה מתחלת בתרומת הדשן, והעבודה הזאת היתה בעת קריאת הגבר או סמוך לו, כי אז בעת קריאת הגבר העם העומדים בעזרה היו עונים להמכריז ברקאי, ברוך הנותן לשכוי בינה והעבודה הזאת היא פתיחת העבודה. ועי' בס' תורת העולה ח"ג פ"ו. עכ"ל.

נמצא כי ברכה זו נתקנה זכר לתרומת הדשן הנעשית קודם עלות השחר בבית המקדש, שהיה הכהן הזוכה בפייס נוטל מחתת כסף, עולה אל המזבח וחופר בעזרת המחנה בערימת האפר שהצטברה על המזבח כדי לקחת אפר חותה אפר וגחלים אל תוך המחנה, ויורד חזרה אל העזרה, פונה שמאלה לכיוון מזרח העזרה, ומרוקן את האפר שבמחתה על רצפת העזרה, במרחק שלושה טפחים מן הכבש. רק לאחר תרומת הדשן, עולים הכהנים האחרים אל המזבח, מסלקים למקום אחד את כל האפר והגחלים שהצטברו בעבודת הקרבנות של יום האתמול, ומתחילים לארגן את המזבח לעבודת היום החדש (עי' חינוך מצוה קל"א. ומובא בילקוט מעם לועז ספר ויקרא פרשת צו עמוד נ"ז, שאחד הנסים שנעשו בבית המקדש שהאפר שהיו מרימים מן המזבח ושמים על ריצפת העזרה, היה נבלע במקומו, ולא היה ניכר מבחוץ).

וכתב בספה"ק אור לשמים (פרשת משפטים) וז"ל: והכהן הוא הצדיק שדבור הוא מרים לאותן נשמות שהם בחי' דשן, ומפרש הפסוק למי יכול הצדיק להרים נשמתו - אשר תאכל האש, היינו שיש לו התלהבות ושמחה ושמחת הבורא ב"ה בוער בלבו, ואעפ"י שמכיר שפלותו וחסרונו ולבו כואב עליו ואיך ירום ראש, אבל מתוך זה הצער צריך תיכף לאחוז עצמו בשמחה, וזכור יזכור שזה טובת הבורא ב"ה שנתן בלבו שיכיר שפלותו, וברוך שלא עשני גוי, ועי"ז יתלהב לבו לשמחה, ולאיש הזה יכול הצדיק להרים נשמתו ולתקנו, וזה והרים את הדשן אשר כנ"ל. ע"כ.

ומבואר, כי תרומת הדשן מסמלת את רוממות נשמתם של הנמוכים בעם ישראל, ולכן הברכה של "הנותן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה", צריכה לעורר את לב היהודי מיד בקומו משנתו, להסתפק

יחוש שנוצר אחר שגנו הקב"ה את האור הגנוז אלא ענף ושיריים מהאור של מעלה. ולכן ככל שהאדם מתקדש ומתעלה יותר, זוכה לקבל על ידי השמש את האור הגנוז לצדיקים הנקרא "כי טוב".

רבי מאיר זכה לאותו אור הגנוז וכמו שכתב בספח"ק מאור עיניים (פרשת צו) לבאר מדוע נקרא רבי מאיר "שמנהיר עיני חכמים בהלכה": שהיה מלמד את בני דורו ומאיר עיניהם, היינו שלמד אותם איך יבואו אל האור הגנוז שבתוך התורה. ע"כ. לכן קרא לאור השמש "כי טוב", היינו לאור הגנוז המתגלה לו על ידי השמש.

בזה יש לפרש בדרך חדשה מה שכתב ערוך השולחן: ויש מפרשים שפירושו של שכי הוא לשון ראייה, והתרנגול הוא השכי שבברכה, ונקרא כן מפני שהוא צופה ומביט למרחוק (רש"י ר"ה כו. ד"ה שכי ורש"י סנהדרין סג: ד"ה תרנגולת). היינו בברכה זו בה אנו מזכירים את השכי, אנו מודים להקב"ה על האור הגנוז שנגנז בשמש, אשר על ידה ניתן להביט ולצפות למרחוק.

ג. הנותן לשכי בינה להבחין בין יום ובין לילה.

ומבאר שיבת התרנגול באה לידי ביטוי ביכולתו להבחין בין יום ובין לילה, והדברים צריכים עיון, האחד, יכולת ההבחנה שייכת לדעת ולא לבינה וכדאיתא בירושלמי (ברכות פ"ה ה"ב) אם אין דעת הבדלה מנין. ויעו"ש שמדובר אף בהבדלה שבין האור לחושך כמו שאנו עוסקים כאן בתרנגול, ומדוע כאן מייחסים את ההבחנה לבינה? ועוד, הרי מקרא מלא דיבר הכתוב (תהלים ק"ד, כ' ואילך) "תשת חושך ויהי לילה בו תרמוש כל חיתו יער הכפירים גו' תזרח השמש יאספון ואל מעונותם ירבצון", והרי דגם שאר בעלי חיים מבחינים בין יום ולילה, ומאי רבותיה דהתרנגול?

והענין מתבאר עפ"מ ששינוי במשנה ביומא (כ.) בכל יום תורמין את המזבח בקריאת הגבר או סמוך לו בין לפניו בין לאחוריו. ובגמרא (שם בעמוד ב'), מאי קריאת הגבר כו'? רבי שלא אמר: קרא תרנגולא. והתוספות (כז: ד"ה איכא) כתבו שתורת הדשן צריכה להיות בלילה דוקא. ומבואר לפי זה שמעלת התרנגול בכך שעוד בטרם עלה השחר כבר מבחין הוא ביום המתקרב ובא. וכן הוא בעירובין (נג:), דקרי להו לתרנגולין מגידי בעלטה. והיינו, שעוד לילה והחושך יכסה ארץ, קמים התרנגולין ומכריזים על השחר המפציע ועולה וזאת היא בינת התרנגול. ולכן צריך בינה להבין דבר מתוך דבר, שעוד מעט יגיע אור היום, ועל זה באה ההודאה והשבח לבורא עולם, שכל יהודי ויהודי בעת צרה וחשוך, יודע ומתבונן כי מעט יבוא האור והגאולה.

ד. (חידוש זה הודפס בספר נחלת שדה פרשת שמייני).

בספר נהר שלום (דף כב:) כתב וז"ל: הנה שכי עם הכולל גימטריא מלאך גבריאל. ע"כ. וצריך להבין מה השייכות של המלאך גבריאל אל השכי?

בביאור פשוטם של דברים, מובא בזה"ק (פרשת לך לך דף עז: ובפרשת יחי דף ריח: וזוהר חדש מדרש הנעלם סוף פרשת אחרי מות), אשר בחצות לילה נכנס הקב"ה להשתעשע עם צדיקים בגן עדן, ומלאך גבריאל שורף לתרנגול תחת כנפיו, והתרנגול צועק וקורא, והקול היוצא ממנו נראה כקורא 'קאי כארי קאי' דהיינו שיקום ויתגבר כארי, ומזה מתעוררים הצדיקים לקום לעבודת ה'.

וזהו הטעם שמצינו אצל רבי עקיבא ועוד תנאים שהיו לוקחים עמם תרנגול לכל מקום שהיו הולכים, כדי שיעורר אותם בשחר לעבודת ה', כמו שכינורו של דוד המלך ע"ה היה מנגן בחצות הלילה על ידי רוח צפונית שהיתה נושבת בו, ועי"ז קם והתגבר כארי לעסוק בתורה כדאיתא בברכות (ג:), כך אותם תנאים התעוררו על ידי קולו של התרנגול.

וכן מובא בספר הנהגות צדיקים (הנהגות מהרה"ק רבי נפתלי כ"ץ עמוד קצ"ו אות ח') בענין התעוררות וקימה בחצות לילה, וז"ל: ...וגם לא יסמוך עצמו על חריפותו שיעמוד מעצמו רק יעשה תחבולות לעוררו, כמו דוד המלך בכינור וכמו הקדמונים שעשו בגלגלא. וכתב האר"י, להכין תרנגול שחור דוקא שמכוין השעות יותר ומכוין חצות הלילה ויעורר אותו בזמנו הובא בספר, העושה כל אלה זוכה להשיג רוח הקודש, ואם כן קדוש מקרי מצד רוח הקודש. ע"כ.

אולם בביאור עומקן של דברים נראה, השינה היא אחת משישים למיתה (ברכות נז:), ואם כן נרמזת היא באות סמ"ך שהיא גימטריא שישים. והנה מצינו בעניינה של האות סמ"ך שטמון בה שתי משמעויות הסותרות זו את זו, מצד אחד יש בה מעלה ומרמזת היא על עליה והתרוממות כמו שנאמר "סומך ה' לכל הנופלים" (עי' ברכות ד.), ומאידך מצינו גם שהאות סמ"ך משמשת לרעה ומרמזת על השטן, כמו שאמרנו חז"ל (בר"ר יז, ו) מתחילת הספר עד כאן לא כתיב סמ"ך כיון שנבראת אשה נברא שטן עמה דכתיב (בראשית ב', כ"א) "ויסגור בשר" וכו'. ע"כ.

ואם באות סמ"ך יש שתי משמעויות של מעלה וחסרון, יש לומר שכן גם לגבי השינה הנרמזת באות סמ"ך יש שתי משמעויות של מעלה וחסרון, שכן מצד אחד מצינו בה מעלות רבות כפי שהרחבנו בפרשת ויצא (אות ט"ו), על ההשגות בתורה שניתן להשיג על ידי השינה. אולם מאידך יש בה גם חסרון כמו שמצינו בחז"ל (בר"ר יז, ה) "תחילת מפלה שינה".

והכיצד ידע האדם היכן לשייך את השינה שלו, האם היא בגדר של "מפלה" או בגדר של "עליה"? התשובה לכך תלויה בקימתו בבוקר, כי

אם הוא מתגבר כארי על תאוותו לישון, וקם בזריזות לעבודת בוראו, סימן הוא שהשינה שלו רוחנית היא ואינה מעכבת את עבודת ה' של הבוקר. לא כן, כשמתעצל לקום, ונכנע ליצרו המושך אותו להוסיף לישון, אזי הוכחה שכל שינתו היא בבחינה של מפלה וחסרון, ה' יצילנו.

והנה מצינו ביומא (עז:), כשרצה דוביאל שר פרס לשעבד ולתת מיסים לתלמידי חכמים, בא גבריאל המלאך לסנגר עליהם, בטענה: "שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אכלי לחם העצבים כן יתן לידידו שנא" (תהילים קכ"ז, ב'), מאי "כן יתן לידידו שנא"? אמר רבי יצחק: אלו נשותיהן של תלמידי חכמים שמנדות שינה בעולם הזה וזכות לעולם הבא. וביאר הריטב"א: שוא לכם רשעים שאתם רוצים לשעבד בישראל, שהם משכימים ומעריבים לעסוק בתורה ומנדיין שינה מעיניהם. ע"כ.

ומתבאר, שגבריאל המלאך אשר תפקידו שונה מהמלאך מיכאל שהוא שר החסד, אלא תפקידו להגן על ישראל על ידי מידת הגבורה, אולם כל כוחו תלוי בעם ישראל, וכאשר ישראל מתגברים ומנדיים שינה מעיניהם כדי ללמוד תורה, ומתגברים על יצרם וטבעם הרוצה לישון, אזי מוסיפים כח לגבריאל המלאך, ויכול הוא מעתה להילחם בשונאיהם של ישראל.

זהו השייכות של גבריאל המלאך אל השכי – תרנגול הבר המעורר את היהודי להשכים לעבודת בוראו, כי כשיהודי מתגבר וקם ממיטתו, מוסיף הוא כח לגבריאל המלאך במלחמתו כנגד שונאי ישראל. וכמו שמצינו בגיטין (יז) השכם והערב עליהן לבית המדרש, והן כלין מאליהן. ע"כ.

על פי זה נבוא לבאר מה שמצינו בעת קריעת ים סוף שנאמר (וישלח י"ד, כ"ד): "ויהי באשמורת הבקר וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם את מחנה מצרים". ומובא במדרש (ילקוט שמעוני רמז רל"ה) על פסוק זה: רצה גבריאל להרוג את מצרים, אמר לו הקב"ה: המתן להם עד אותה שעה שפעל אביהם עמי, שנאמר (וירא כ"ב, ג') "וישכם אברהם בבוקר" וכו'. ע"כ. הרי שהקב"ה המתין לנקום במצרים דוקא בבוקר, כדי שהשכמת הבוקר של אברהם תעמוד כמליץ יושר על בניו, ובכוחה של מצוה זו, יבוא גבריאל להילחם במצרים.

מעתה נבוא לבאר את עניינו של חודש כסלו, חודש כסלו החל בימי החורף, בו הלילות ארוכים ממילא גם תאוות השינה מתגברת בהן, שהרי יש קושי רב לקום בבוקר כשעדיין השמש לא זרחה בחוץ וכדומה. נמצא שהנסיון ועבודת ה' של חודש זה הוא ההשכמה בבוקר לעבודת ה'. ואכן בספח"ק פרי צדיק (מאמר לראש חודש כסלו אות ג') כתב על פי ספר היצירה, שחודש כסלו הוא כנגד האות סמ"ך וכנגד השינה. והיינו שעיקר עבודת ה' של חודש זה הוא בנושא השינה, אשר בה יש אפשרות של עליה אולם גם חס ושלום - נפילה.

אלא עתה עלינו להבין הכיצד נוכל להתגבר על יצר השינה המתגבר ביותר בחודש זה, וממילא לעבור בהצלחה את עבודת ה' של חודש כסלו?

הטור (אר"ח סימן ת"ז) כתב בשם אחיו הר"ר יהודה, ששנים עשר חודשי השנה, הם כנגד י"ב שבטים. וכתב בספח"ק בני יששכר (חודש חשוון, מאמר א' אות ב'), שחודש כסלו הוא כנגד בנימין (עי' פרשת מצורע אות ט"ו). ומצינו במנחות (גג) שבנימין נקרא "ידיד", שנאמר (וזאת הברכה ל"ג, י"ב) "לבנימין ידיד ה' ישכון לבטח עליו". ונאמר (תהילים קכ"ז, ב') "כן יתן לידידו שנא", נמצא שכוחו של בנימין הוא לנדד שינה מעיניו.

ואם כן, הגם שבחודש כסלו יש קושי להתעורר משינתו, אולם על ידי כוחו של בנימין שהוא כנגד חודש זה, ניתן להתגבר ולקום באשמורת הבוקר. נמצא אם כן שמהות חודש כסלו הוא השכמת הבוקר, ונתבאר לעיל שעל ידי כך זוכים לכלות שונאיהם של ישראל, לפיכך בחודש כסלו זכו ישראל לנצח במלחמתם את היוונים.

עתה נבין גם את ענין הדלקת נרות חנוכה בחודש כסלו, וכפי המבואר בספרים הקדושים זהו כנגד המנורה שהיתה בבית המקדש, וביאר בספח"ק אמרי נעם (דז"קוב, פרשת בהעלותך) את ענין הדלקת נרות המנורה וז"ל: להגיד שבחו של אהרן שלא שינה – כי ענין הדלקת המנורה בלילה במקדש, וכי לאורה הוא צריך? רק יש לומר, שזה היה בכדי לעורר את בני ישראל שלא ירבו בשינה כל הלילה כעצל על משכבו, רק יעוררו לעמוד לשבח ולפאר אל היוצר, כמו שכתוב (איכה ב', י"ט) "קומי רוני בלילה" – וזה היה על ידי הדלקת המנורה. כי בטבע הוא אשר אור הנר אינו מניח לישון... והכהן בקדושתו, כאשר היה מדליק את המנורה, היה ממשך האור בכל לבבות ישראל שלא היה מניחו להרבות בשינה. ע"כ. אם כן, כך גם נרות חנוכה באורם באים לעורר את המדליק, לנדד שינה מעיניו ולהרבות בלימוד אף בלילה, והרי זוהי עבודת ה' של חודש כסלו, לפיכך מדליקים נרות חנוכה בחודש כסלו.

ועל פי זה יבואר טעם מדוע חנוכה מסוגל לפקידת עקרות ובפרט היום האחרון זאת חנוכה. שכתב בספח"ק אגרא דכלה (פרשת ויצא), שפעמים סיבת העקרות היא מחמת שחסר לאשה הגבורות, והמלאך הממונה על ההריון הוא גבריאל (זוה"ק פרשת שמות דף יא.) שעניינו גבורה. יעו"ש כל דבריו. על פי זה יש לומר, שהמתגבר על יצרו לנדד שינה מעיניו ללמוד תורה, הרי בזה מעורר את כוחו של גבריאל ועל ידי זה יכול לפקוד עקרות. וביארנו שכל עיקרן של נרות חנוכה להביא את המדליק לנדד שינה מעיניו ולהתגבר על יצר השינה, לכן ימי חנוכה מסוגלים לפקידת עקרות, ובפרט היום האחרון שבו כל שמונת הנרות דולקים ומאירים.